

АНОМІЯ (від грец. νόμος – закон; букв. беззаконня, безнормність) – порушення в ціннісно-нормативній системі сусп-ва, за якого спостерігається низький ступінь впливу соціальних норм на поведінку індивіда; певні сфери сусп. життя, типи соціальних відносин і поведінки людей випадають із кола нормативного регулювання значна частина населення не вважає обов'язковим дотримуватись існуючих норм. Це є проявом соціальної патології.

А. властива перехідним епохам, що супроводжуються розпадом сусп-ва на корпоративні групи, руйнацією соціальних стереотипів поведінки, зміною моральних цінностей, навіть їх втратою, що призводить до психологічного дискомфорту населення, його дезорієнтації, розгубленості, дезадаптації і масової девіантної поведінки, аж до самогубств. Характерною рисою **А.** є ситуація, коли відсутні еталони, стандарти, критерії порівняння себе з іншими членами сусп-ва, що дали б можливість оцінити своє соціальне становище та обрати зразки поведінки. Це залишає індивіда у невизначеності свого становища, призводить до втрати солідарності з конкретною соціальною групою. Особливо різке та інтенсивне посилення **А.** відбувається при зародженні та розвитку глибоких і системних кризових процесів, коли відбувається розпад системи соціального захисту населення, різке зниження рівня життя громадян та ін. У результаті виникає свого роду нормативний вакуум, який поглинає правові, моральні та інші основи регламентації сусп. буття, індивідуальної та масової свідомості. Нормативно-правовий фактор, як один із чинників, що характеризують дезінтеграційні соціальні зміни (поряд із цивілізаційним, культурним та антропологічним), проявляється у деформації правової свідомості, втраті імперативності законів, падінні престижу права, різкому і значному звуженні сфери нормативного регулювання (юридична (правова) **А.**).

Причинами виникнення юридичної (правової) **А.** є: а) панування телеологічної стратегії політико-правового та соціально-екон. реформування, при якому відбувається реалізація прагнення владних еліт використовувати різного роду рецеповані інститути для досягнення бажаних цілей; при цьому

об'єктивні тенденції у процесі такого перетворення ігноруються; б) антидем. трансформація інститутів публічної влади, що спираються на репресивні методи і принципи негативного права з метою підтримки порядку і цілісності нац. політико-правового простору; в) нормативні акти, конституційні інститути, що виникають в д-ві перехідного типу (приватна власність, виборність органів влади та ін.) вступають у протиріччя із сукупністю «неформальних регуляторів» поведінки як населення, так і багатьох представників публічної влади; г) недовіра до закону, яка зумовлює неможливість правовими способами реалізувати базові потреби та законні інтереси, що змушує індивіда шукати обхідні шляхи їх задоволення.

Поняття **А.** у значенні беззаконня було відомо ще Платону (428–347 рр. до н. е.). Згадки про феномен **А.** на рівні індивіда можна знайти в текстах Старого і Нового Завіту. **А.**, або беззаконня, в Біблії пов'язується з гріхом та інтерпретується як стан окремо взятої особистості. Наукова концептуалізація проблеми **А.** як девіантної поведінки особистості та кризового стану сусп-ва вперше проведена під час аналізу причин самогубств франц. соціологом і філософом Е. Дюркгеймом, який бачив у ній продукт руйнування солідарності. Під **А.** він розумів відсутність регуляції, «безнормність», девальвацію культурних норм людини, її світогляду, ментальності, совісті внаслідок революційного розвитку суспільства, коли суспільні цінності, норми, соціальні зв'язки або відсутні, або нестійкі і суперечливі. З одного боку, люди втрачають орієнтацію у сусп. відносинах, а з другого, дотримання колишніх норм не призводить до забезпечення їхніх потреб. Адже все, що порушує стабільність, призводить до неоднорідності, нестійкості соціальних зв'язків, руйнації колект. свідомості, породжує порушення сусп. порядку, дезорганізує людей, і в результаті з'являються різні види девіацій.

У ХХ ст. явище **А.** досліджували американські соціологи Р. М. Макайвер і Р. К. Мертон. Зокрема Р. М. Макайвер відмічає, що людина за стану **А.** не стримується моральними нормами, вона втратила почуття обов'язку, від-

чуття існування інших людей. Вона скептично ставиться до життєвих цінностей. Причини **A.** – індивідуалізм, самотність, протиріччя між нав'язаними сусп-вом потребами та можливостями їх задоволення. Крайнім проявом **A.** є зростання злочинності (особливо насильницької) і числа самогубств.

Р. К. Мертон у статті «Соціальна структура і аномія» (1938) пов'язав концепцію аномії Е. Дюркгейма із проблемами кримінології. Одна з гол. ідей полягає у тому, що основною причиною злочинності є протиріччя між цінностями, на досягнення яких сусп-во націлює людей, і можливостями їх досягнення за правилами, встановленими сусп-вом. Як наслідок, людина, що не змогла отримати певні цінності за наявними правилами, починає заперечувати правила і прагне отримати бажане за будь-яку ціну. Однак антисоціальна поведінка набуває значних масштабів лише тоді, коли система культурних цінностей звеличує певні символи успіху, загальні для населення в цілому, в той час як соціальна структура сусп-ва жорстко обмежує або повністю усуває доступ до апробованих засобів оволодіння цими символами для більшої частини того ж самого населення.

Стаття Р. К. Мертона дала потужний імпульс використанню феномена **A.** при поясненні причин злочинності. Так, сучасний дослідник С. Г. Карамурза розглядає злочинність, особливо із застосуванням насилля, не лише як гострий і радикальний прояв **A.**, а разом із тим і як її генератор. Загальнови-знаним став той факт, що за ступенем впливу на поведінку людей **A.** є одним з основних криміногенних факторів, стає джерелом зростання ступеня конфліктності у соціальних відносинах. Із нею пов'язане зростання злочинності як результат зіткнення груп із різним статусом, різними життєвими нормами і ціннісними критеріями.

Специфіка сучасного сусп-ва полягає в його небувалій кримінальній насиченості. Масові трансформаційні процеси в економіці, політиці, соціальній і духовно-моральній сферах спричиняють зміни різного характеру, у т. ч. й дезорганізаційні, одним із проявів яких є криміналізація сусп-ва, яку є підс-

тави вважати специф. формою цього соціального феномена. Криміналізація суспільства – це така форма А., за якої стирається сама можливість розмежування соціально позитивної і негативної поведінки. Злочинний світ за таких умов суттєво впливає на всі грані сусп. життя. Крім того, криміналізація означає появу таких поведінкових актів, які раніше фіксувались як поодинокі випадки, або не фіксувались зовсім (напр., вбивства на замовлення, захоплення заручників, відкритий терор). Криміналізація проявляється і в духовній сфері, про що свідчить, напр., зростаючий правовий нігілізм. Субкультура злочинного світу заповнює існуючі духовно-культурні порожнечі. У результаті деформуються ціннісні орієнтації населення, знижується поріг нетерпимості до злочинності, зникає межа між аморальністю і злочинністю. Право як цінність, регулятор поведінки все більше замінюється сваволею, груповою доцільністю.

До типових проявів А. у правовому просторі відносяться: локальні і масштабні форми насильства, що виникають на міжнац. та/або соціально-екон. ґрунті; лавиноподібний характер зростання злочинності; маргіналізація різних верств населення; поширення неправового способу вирішення конфліктів у сфері бізнесу, політиці, сімейно-побутових відносинах та ін.; орієнтація в основному на фіз. насильство щодо своїх опонентів при вирішенні будь-яких спорів; криміналізація різних структур д-вної влади, окремих посадових осіб.

Негативним результатом криміналізації сусп. відносин стає кримінальне сусп-во, кримінальна економіка, кримінальна особистість, кримінальна влада і т. д. Зокрема, кримінальна влада є підструктурою держ.-політичної влади, що характеризується корумпованістю, безвідповідальністю, здійснюється особами з криміналізованою свідомістю, які використовують кримінальні технології. Правова А. також породжує ланцюг деструктивних змін, спрямованих на розширення сфери неправової свободи, неефективності контролю д-ви за виконанням законів і підзаконних актів, кримінальне переродження базових соціальних інститутів. Криміналізація вражає і правоохор.

структури. Одним із гол. елементів криміналізації сусп-ва слід визнати не просто зростання, а обвальне зростання злочинності.

Лит: Мертон Р. К. Социальная структура и аномия // Социология преступности (Современные буржуазные теории) – М., 1966; Кара-Мурза С. Г. Аномия в России: причины и проявления. – М., 2013.

В. І. Тимошенко